

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

«ՀՈՂԱՅԻՆ ՏՈՒՐՔԸ» ԵՒ ՀԱՐԿԵՐԸ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

ԳԼ. VII

Տնտեսական անհաւասարութեան պատճառները.— Անհաւասարութեանը վերջ դնելու դժուարութիւնները.— Հարկային սիստեմի բարեփոխութիւնը իրրև սօցիալական հարցի լուծման միջոցներից մէկը.— Պրօգրեսսիւ և ժառանգութեան տուրքերի սկզբունքը.— Այդ տուրքերի չափն ու նշանակութիւնը անգլիական երկիրների, Ֆերմանիայի, Ֆրանսիայի համար: Դրանց զարգանալը Ռուսաստանում.— Եւրոպական երկրներում, որնակարանների, արդիւնաբերութեան և արդիւնաբերութեան պրօգրեսսիւ բնաւորութիւն ունեցող տուրքերը:

Այն տխուր կացութիւնը, որ մենք նկարագրեցինք քիչ վերև, հետևանք է ոչ թէ այս կամ այն անհատի կամքի, ու հար դիտաւորութեան, այլ մեր օրերում իշխող տնտեսական-հասարակական բարդ պայմանների: Աղքատ գործաւորը, ինչքան էլ խելօք, ագիւլ, աշխատասէր լինի նա, չի կարող այսօր հարուստանալ առանց որևէ անակնկալ դիպքի, առանց խորամանկութեան ու ծուռը միջոցների: Եւ ընդհակառակը, չը նայած անվերջ շռայլութիւններին, միլիոնատէրը երկնքի թռչնի նման հնձում է այնտեղ, ուր չի ցանկը, ստանում է տաճարակ ու հարկեր-հազարներ առանց մատը մատին խփելու:

Այդպէս չէր առաջ: Ծնորհիւ նահապետական նատուրալ տնտեսական կարգերի ամեն մարդ, ամեն գիւղ առաջ իր սպառածի մեծ մասը արտադրում էր ինքը իր նեղ շրջանում: Հսկողորդակցութեան միջոցների բացակայութեան կամ վատութեան ու ազգաբնակչութեան քչութեան պատճառով առաջ «առ» և «տուր»-ի էին ենթարկւում միմիայն արժէքաւոր ապրանքները: Բացի այդ, ծնորհիւ գիտութեան ու տեխնիկայի դաժ լինելուն, աշխատանքի բաժանումը առաջ կրում էր պրիմիտիւ բնա-

ւորութիւն, որի պատճառով համեմատաբար հեշտ էր թոյլի մրցումը իրանից ուժեղի հետ: Այս ամենի հետեանքը լինում էր այն, որ առաջ չը նայած իշխող անհատական սեփականութեան սկզբունքի տնտեսական անհաւասարութեան, զարգացումըն ընթանում էր շատ դանդաղ քայլերով, մանաւանդ ժամանակ առ ժամանակ կատարուող աւերումներն ու պատերազմները վերջ էին դնում այն մեծ հարստութիւններին, որ ձեռք էին գցում աւելի բախտ ունեցող ընտանիքները խաղաղ պատմական շրջաններում: Այս ամենը ենթարկուեց լուրջ փոփոխութեան վերջի դարերի, մանաւանդ XIX դարի ընթացքում:

Խաղաղ պատմական շրջանները դարձան մշտական, որի շնորհիւ ազգաբնակչութեան աճումն ստացաւ կանոնաւոր բնաւորութիւն: Դրա վրայ աւելացան հաղորդակցութեան միջոցների դիւրանալը, որ ահագին ծաւալ տուեց առետրին, առաջ եկան նոր գիւտեր, որ մեծ դարկ տուին արդիւնաբերութեան զարգացման: Աշխատանքի բաժանումը, «առ» և «տուրը», մրցումը, խոշոր ձեռնարկութիւնների զարգացումը հասան այն աստիճանի, որ չէր տեսնուած և երազուած պատմութեան ոչ մի շրջանում: Այդ ամենը պատճառ եղաւ նիւթական բարիքների ու յարմարութիւնների ստեղծուելուն, առաջներում չը տեսնուած ծաւալով:

Սակայն զրա հետ միասին, շնորհիւ սանձարձակութեան հասցրած անհատական սեփականութեան զաղափարի, առաջ եկաւ մի այն տեսակ ծայրացեղ անհաւասարութիւն հասարակութեան զանազան դասակարգերի մէջ, որ վտանգաւոր և անտանելի է դարձած ընդհանուր բարեկեցութեան տեսակէտից: Սահման դնել տեխնիկայի, հաղորդակցութեան միջոցների և ապահովութեան զարգացմանը—անկարելի է: Ո՛չ մի համայնք, ոչ մի ազգ, ոչ մի պետութիւն չի յանկանայ այդ անել և նոյն իսկ չի կարող զրկուել մարդկութեան մտքի այդ հղօր յաղթանակներից: Մնում է, ուրեմն, փրկութիւնը փնտրել հասարակութեան դասակարգերի փոխախառն յարաբերութիւնների փոփոխութեան մէջ՝ աշխատելով աւելի արդարացի կերպով բաժանել արտադրատուող ու ստեղծագործուող նիւթական բարիքները: Բայց անհատական սեփականութեան և մրցման զաղափարի սկզբունքի վրայ հիմնուած հասարակական կարգերը ունեն դարաւոր անցեալ: Յենուելով զրա վրայ, հին բեժիմի պահպանողները լսել անգամ չեն ուզում նոր, աւելի արդարացի և նպատակայարմար հասարակական կարգերի մասին:

Սկսուել է կատաղի կռիւ հին կարգերի կողմնակիցների և նրանց, որոնք մարդկութեան զրախտը երազում են տեսնել ա-

պագայում: Կոիւր քանի գնում աւելի սաստկանում ու լայնանում է: Ինչպէս քաղաքակիրթ եւրոպայում, այնպէս և մեզ մօտ հարստի ու աղքատի, կապիտալի ու աշխատանքի հարցը կադմում է բոլոր հասարակական հարցերի ուղն ու ծուծը:

Այդ հարցի առաջ նսեմանում են բոլոր միւս հասարակական բնաւորութիւն կրող խնդիրները՝ ազգային, քաղաքական, բարոյական: Դրա բաւարար կերպով լուծուելուց է կախուած և բոլոր միւս հարցերի առաջ ընթանալը:

Թէև սօցիալական մեծ խնդրի լուծումը դեռ ևս իր սկզբնական շրջանի մէջ է, այնուամենայնիւ հիմա էլ պարզ է որ ապագայում աւելի արդարացի հասարակական կարգեր ստեղծելու համար անհրաժեշտ է բարեփոխել ներկայ անարդար կացութեան զանազան ձիւղերը: Ստեղծել ընտրողական և հաւասարութեան սկզբունքի վրայ հիմնած քաղաքական կարգեր, տարածել կրթութիւնը ժողովրդի բոլոր խաւերում, կենդանի պահել բարոյականութեան գաղափարները, ապահովել նիւթապէս բոլորին և աշխատանքի սկզբունքը կանգնեցնել իր մեծութեան համապատասխան բարձրութեան վրայ:

Տնտեսական պայմանների բարեփոխութեան մէջ հարկային ձևի բարեկարգութիւնը, անկասկած, բռնում է առաջնակարգ տեղերից մէկը:

Որ առաջադէմ երկիրներում վաղուց ի վեր գոյութիւն չունի ծխահարկը, յայտնի է, կարծեմ, ամենքին... Նոյն իսկ Ռուսաստանում հարկի այդ փոած ձևը 60-ական թուականներից անցած է առասպելների շարքը: Որ առաջադէմ երկիրներում աւելի քիչ են ղեղձումները, աւելի արդարացի են բաժանուած հարկերը երկրի զանազան շրջանների մէջ, մարդուն ու տեղին համապատասխան են տուրքերը, այդ էլ հասկանալի է ինքն ըստ ինքեան:

Մտցնելով ամեն տուրքի այն տեսակ ձևեր, որով հարուստը վճարում էր շատ, աղքատը—քիչ՝ ամեն մէկը համապատասխան իր ստացուածքի, քաղաքակիրթ երկիրները դրա հետ միասին ապահովեցին աղքատին ու բանուորին հիւանդութիւնից, ծերութիւնից, աշխատանքից զուրկ մնալուց: Բայց այդ դեռ բաւական չէր:

Հարկաւոր էր արդարացի հիմքերի վրայ դնել «ուղղակի» անուանեալ տուրքերի վճարումը: Եւ, իսկապէս, հարիւր հազարներ ստացող կրեստին ոչինչ բան է վճարել իր ստացուածքի 10% (մի քանի տասնեակ հազար) տուրք: Այդ գումարը վճարելով նա ոչնչից չի զրկւում: Նա շարունակում է վարել իր փարթամ ու չքեղ կեանքը, և միևնոյն ժամանակ յետ գցիլ տա-

րեկան հարիւր հազարներ: Տարբերութիւնը միայն նրա մէջն է որ 200—300 հազար յետ գցելու տեղ, նա յետ կը գցէ 20—30 հազարով պակաս:

Մի փոքր զգալի է 10% վճարելը 10,000 ստացող վաճառականի համար և ծանր 1000 ուրբլի բիւղջէ ունեցող ուսուցչի ու մանաւանդ 100 ուրբլով ապրող արհեստաւորի համար: Տասը ուրբլի տուրք վճարելու համար արհեստաւորը պիտի զրկէ իրան ամենաանհրաժեշտից—հացից, հագուստից, վառելիքից. տասը ուրբլի տուրքը այդպիսով արհեստաւորի մարմնի մի մասն է, նրա արիւնի մի քանի կաթիլները: Այլ է ուսուցչի համար 100 ուրբլի վճարելը: Հարիւր ուրբլի աւել ծախսից նա չի կրճատի իր ուսուցիչը, չի փոխի կօշիկները, չի տուփի ֆիզիկապէս: 100 ուրբլին գտնելու համար նա կը կրճատէ թատրոն գնալը, զրքեր առնելը, 50 ուրբլիանոց վերարկուի տեղ կ'առնէ 30 ուրբլիանոց վերարկու, մի խօսքով կը զրկուի ոչ թէ անհրաժեշտից, այլ մի քանի յարմարութիւններից: Շատ աւելի հեշտ է 10,000 ո. ստացողի դրութիւնը: Մինչև 1000 ո. տուրք վճարելը նա ծախսում էր 5, 6, 8 հազար, իսկ մնացածը աւելացնում դրամագլխի վրայ. 1000 ո. տուրք վճարելով նա յետ կը գցէ մի հազարով պակաս, կամ տասը սենեակում ապրելու տեղ կ'ապրէ 9 սենեակում...

Պարզ է որ միենոյն չափով տուրքը հարուստի, ունեորի, միջակի և աղքատի համար միենոյնը չէ: Տասը տոկոս տուրք վճարելով հարուստը ոչ մի ծանրութիւն չի զգում, ունեորը անճնապէս չի տուժում, միջակը զրկում է մի քանի յարմարութիւններից, իսկ աղքատը—ամենաանհրաժեշտից: Ահա ինչու եւրոպայում առաջ եկաւ տուրքի նոր սկզբունք, որի հիման վրայ եկամտի աւելանալու հետ միասին աւելանում է և վճարելիք տուրքի աստիճանը, տոկոսը: Դա պրօգրեսիւ տուրքի սկզբունքն է: Այդ սկզբունքի հիման վրայ մեր բերած օրինակներում՝

100 ո. ստացող արհեստաւորը պիտի ազատ մնար տուրքից, կամ վճարէր չնչին, 1—2% (1—2 ո.): Միջակ—1000 ո. ստացող ուսուցիչը ծանրաբեռնուելու էր 3—4% կամ 30—40 ուրբլով: Ունեոր—10,000 ո. ստացող վաճառականը վճարելու էր 5—10%, կամ 500—1000 ո.: Իսկ հարիւր հազարներ ստացող միլիոնատէրը—15, 20, 30%, կամ 15, 20, 30 հազ. և աւել:

Պրօգրեսիւ տուրքի պաշտպանների տեսակէտից, այս սկզբունքի արդարութիւնն ու անհրաժեշտութիւնը առաջ է զալիս ոչ միայն բարոյագիտական հիմքից. այն ահագին եկամուտները, որ ստանում են հարուստները, հետեանք է ոչ թէ

այդ հարուստների աշխատանքի, այլ զանազան պատահարների կամ հասարակական պայմանների: Մէկը հարստանում է, որովհետև կաշառք է տալիս թոյլ պաշտօնեային և ձեռնառու պայմանով վորջնում այս կամ այն կապալը. միւսը երաշտի դէպքում 1, $1\frac{1}{2}$, 2 ուրբով ծախում է 50 կոպէկով ժողոված հացը, երրորդը—որովհետև չորհիւ երկաթուղու անցկացնելու 10 հազարով առած կամ 10 հազար արժէքաւոր հողի գինը բարձրանում է 20, 30, 50 հազարի, վերջապէս շատ շատերի հարստանալու պատճառը չաղ ժառանգութիւն ստանալն է: Շնորհիւ ժողովրդի բազմանալուն և անհատական սեփականութեան ու տոկոսի գոյութեան—ժառանգած հարստութիւնը տարէջ տարի աճում և մեծանում է, առանց որն է աշխատանքի սեփականատիրոջ կողմից:

Ամենալուրջ հարց է ծագում՝ արդեօք հարուստը իրաւունք ունի՞ օգտուելու այն հարստութիւնից, որ իր աշխատանքի արդիւնք չէ, այլ հետեանք ընդհանուր հասարակական պայմանների: Եւ միթէ աւելի բնական և արդարացի չէ այդ հասարակական պայմանների շնորհիւ աւելացած հարստութիւնը յատկացնել նոյն հասարակութեան կարիքներին: Առաջադէմ դեմօկրատիան տալիս է այդ հարցին դրական պատասխան և պահանջում որ նշանակուի բարձր տուրք ժառանգութեան վրայ, որ տուրքերը լինեն ուղղակի, եկամուտի համեմատ և պրօգրեսիւ: Այդ սկզբունքը կամաց-կամաց հասունանում է և նրան սկսում են հետեւ և պետութիւնները:

Տնտեսապէս աւելի զարգացած Անգլիան դեռ 1798 *) թ., Նապոլէօնի դէմ մղած պատերազմի ծախսերը ծածկելու համար, մտցրեց տուրք եկամուտի վրայ, ինչից էլ այդ եկամուտը ստացուելիս լինէր՝ անշարժ կալուածքից, դրամից, վաճառականական արդիւնաբերական ճիւղերից, թէ ծառայութիւնից պետական հիմնարկութիւնների մէջ: Տուրքի չափը որոշուած էր 8 պենս 1 ֆունտ ստերլինգ զուտ եկամուտից (32 կոպ. տմեն 10 ուրբուրդ, կամ եկամուտի մօտ $32\frac{0}{10}$ -ը): Այդ տուրքից ազատւում էին 150 ֆունտից (1500 ու.) պակաս եկամուտները և առաջի 120 ֆունտը մինչև 400 ֆունտ եկամուտ ստացողների համար: Բացառիկ պարագաներում (պատերազմի տուրքի ժամանակ և այլն) եկամուտի աստիճանը բարձրացւում է: Ներկայ 1901 թուի սկզբներում, օրինակ, այդ տուրքի չափը բարձրացած է մինչև 24 պենսի կամ $10\frac{0}{10}$ զուտ արդիւնքից. նոյն Անգլիայում ժառանգութեան վրայ նշանակուած տուրքը ներկայումս տա-

*) Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона.

տանուում է 1—100%-ի մէջ, նայած ժառանգողի ազգակցութեան մօտաւորութեան և ժառանգութեան չափին:

Զը նայած չքաւորներին տուած մեծ արտօնութիւններին և արդիւնքի ու ժառանգութեան տուրքերի աստիճանին, 1890—91 թիւը Անգլիայի 5 միլ. ֆունտ. ստերլինգ (մօտ. 895 միլ. ռ.) զանազան կարգի եկամուտները կազմում էին.

Ժառանգութ. տուրքից	13 ₅	միլ. ֆ.	կամ ամբողջ մուտքի	151 ⁰ / ₀
Եկամուտի տուրքերից	13 ₃	»	»	149 »
Մաքսային	19 ₅	»	»	218 »
Ակցիզ	24 ₈	»	»	278 »
Պօստ-հեռագր. »	12 ₃	»	»	31 »
Հողային և բնակարան.	2 ₆	»	»	29 »
Այլևայլ մուտք. .	3 ₆	»	»	44 »
Ընդամենը . 895	»	»	»	100 ⁰ / ₀

Այսպիսով կարելի է ընդունել որ Անգլիայում պետական ամբողջ եկամուտի 30⁰/₀ ստացւում միմիայն ունեւորներից և եկամուտի և ժառանգութեան տուրքերի միջոցով: Նոյն ուղղութեամբ գնային կուտուրապէս բարձր անգլո-սաքսոնական միւս կառավարութիւնները՝ Աւստրալիան, Նոր-Զելանդիան, Ամերիկան:

Վերը բերած հարկային սիստեմի արդարացի ուղղութեամբ մասամբ բացատրւում է անգլո-սաքսոնական երկրներից յոյց տուած առաջագիմութիւնը և այն աղքատ և յետագէտ երկրների համար անհասկանալի հանգստութիւնը, որով Անգլիան ահա մօտ երկու տարի շարունակ օրական 2—3 միլիոն ուրբի է ծախսում Տրանսվալում պատերազմ մղելու համար:

Պրօգրեսսիւ տուրքը ընդունուած է Եւրոպայի և միւս յառաջագէտ պետութիւններում, ինչպէս են՝ Գերմանիան, Աւստրո-Ունգարիան, Շվեյցարիան և միւսները:

Պրուսիայում, օրինակ, դեռ 1853 թուին հաստատուած է օրէնք (մայիսի 30-ին), որի հիման վրայ բոլոր ակցիօններական ընկերութիւնները, նայած այդ ընկերութիւնների ստացած զուտ արդիւնքին, վճարելու են տուրք զանազան չափով:

Մինչև	4 ⁰ / ₀	եկամուտի դէպքում	2 ¹ / ₂ ⁰ / ₀	տուրք
» 4—5 »	»	»	5 »	»
» 5—6 »	»	»	10 »	»
» 6—7 »	»	»	20 »	»

Առաջագէտ պետութիւններից միմիայն Ֆրանսիան է, որ չի հետևում դեռ ևս պրօգրեսսիւ տուրքի սկզբունքին: Բայց

Ֆրանսիայումն էլ այդ սկզբունքով տուրք մտցնելը օրուայ հարց է:

Ջախակողմնան առաջադէմ կուսակցութիւնը այդ տուրքի մտցնելը ընդունած է իր համար նշանաբան եկող պատգամաւորական ընտրութիւնների համար: Համայնական ժողովի մեծամասնութիւնը կառավարութեանը ազդարարած է եկող տարուայ բիւդջէն կազմել այնպէս, որպէս զի չորս դիլաւոր կողմնակի տուրքերը ոչնչացուին (մօտ 600 միլ. ֆր.) և դրա տեղ հաստատուի պրօգրեսսիւ տուրք եկամուտի վրայ:

Շատ հետաքրքրական է այն հանգամանքը, որ պատգամաւորների մի մասը պահանջում է պրօգրեսսիւն ուժեղացնել Մի միլիօն ֆրանկ եկամուտ ունեցողների տուրքի տոկոսը, նրանց ասելով, բարձրացնելու է մինչև 500/0: Դա կը նշանակէ շատ հարուստ անձնաւորութիւնների եկամուտի կէսը յատկացնել պետութեան կարիքների համար, թողնելով մնացած կէսը սեփականատիրոջը:

Պրօգրեսսիւ տուրքի արդարացի սկզբունքից յետ չի մնում և Ռուսաստանը, իսկ նրա հետ միասին նաև Կովկասը:

Օրինապէս մէկից միւսին անցնող կալուածների վրայ (ժառանգութիւն, ընծայ և այլն) տուրքը հաստատուած է 1882 թ. յունիսի 18-ի օրէնքով: Մէկ ամուսնուց միւսին անցնելիս, կամ երբ կալուածքը անցնում է մօտ ազգականներին բարձրացող կամ իջնող ճիւղաւորութեամբ, տուրքը կազմում է արժէքի 10/0: Խորթ որդուն, եղբօր կամ քրոջ անցնելու դէպքում տուրքը կազմում է 40/0: Երրորդ և չորրորդ աստիճանի ազգականներին անցնելու դէպքում տուրքը հաւասար է արժէքի 60/0-ին: Աւելի հեռու ազգականներին անցնելու ժամանակ—80/0-ին:

1893 թուի մայիսի 14-ին Բարձրագոյն որոշման համաձայն Ռուսաստանում մտցրած է «բնակարանների տուրք», որ որոշ չափով մօտ է եկամուտի տուրքին և ունի պրօգրեսսիւ բնաւորութիւն:

Պետութեան բոլոր քաղաքները իրանց մեծութեան և հարըստութեան համեմատ բաժանուած են հինգ կարգի: Բոլոր կարգի քաղաքներում ամենաաղքատ դասակարգն ազատուած է բնակարանի տուրքից, իսկ ամենահարուստը ենթարկուած է տուրքի՝ իր բնակարանի արժէքի 100/0-ի չափով:

II կարգի քաղաքներում, օրինակ (որոնց մէջ են, ի միջի այլոց, Թիֆլիսն ու Բագու), բնակարանի տուրքի չափը, նայած բնակարանի վարձին, հաւասար է:

Բնակարանների վարձ.
Ռուբլի:Տ ու թ ի չ ա փ ը.
Ռուբլի: 0/00 0 բնակարանի վարձի:

1— 225

0—

00/0—

225— 360

3— 6

10 — 21⁰/0

361—1,000

8— 29

20 — 29 »

1,001—2,000

32— 86

33 — 43 »

2,001—3,000

95—165

47 — 55 »

3,100—4,000

181—239

6 — 59 »

4,100 և աւել

330— և աւել

8 — 10 »

III կարգի քաղաքներում (որոնց հաշուի մէջ են Գանձակը, Երևանը, Կարսը. Բուժայիսը, Փոթին, և այլն) բնակարանի տուրքից ազատուած են մինչև 150 ռ. բնակավարձ վճարողները, տուրքի պրոգրեսիւսի բարձրանում է աւելի արագ, հասնելով 10% և 3000 ռ. վճարողների համար:

Ամենաաղքատ և ամենափոքր քաղաքներում տուրքից ազատուած են 60-ից պակաս բնակարանի վարձ վճարողները, իսկ 10% վճարում են արդէն նրանք, ովքեր ապրում են 1000 ռուբլիանոց բնակարաններում:

Սակայն ինչքան էլ արդարացի լինէր բնակարանի տուրքը, նա չի ենթարկում տուրքի գիւղի հարուստներին և մանաւանդ վաճառականներին: Համապատասխան չափով չի ծանրաբեռնուում միլիոնատէրերի վրայ:

Վերջիններս մի քանի հարիւր հազար զուտ եկամուտ ունենալով, ապրում են այն տեսակ բնակարաններում, որոնց արժէքը միայն մի քանի հազար է, այսինքն տան վարձը հաւասար է իրանց եկամուտի 1%: Տասը հազար ռուբլի ստացող հարուստների տան վարձը հաւասար է լինում արդէն ստացուածքի մօտ $\frac{1}{10}$ կամ—10%: Միջակ ծառայողներինը (100 ռ.—700 ստացողներինը) արդէն 20%—25%:

Կարճ ասելով, բնակարանների վարձը չի համապատասխանում մարդկանց ստացած եկամուտին, այլ ծանրանում է աւելի չունեողների վրայ: Մասամբ դրանից առաջ եկած անարդարութիւնը սահմանափակելու, մասամբ էլ եկամուտի նոր աղբիւր ստեղծելու համար, վերջերս հաստատուած է տուրքերի մի նոր ձև: Դա 1899-ի յունվարի 1-ից սկսուող «պետական արդիւնաբերական տուրքն է» «Արդիւնաբերական լրացուցիչ տուրքի» հետ միասին *): Այդ տուրքերին ենթակայ են ինչպէս պարտա-

*) Государственный промысловый налогъ, СПб. 1897 г.

դիր հաշիւ ներկայացնող վաճառականական և արդիւնաբերական զանազան ձեռնարկութիւնները, նոյնպէս և այդ հիմնարկութիւններում ծառայողները:

Վերջիններս տուրք վճարում են.

Մինչ 1,000 ռ. ստացողները	15 ռ. կամ ստացուածքի	15 0/0
1,000—2,000 »	» 25 » »	125 »
2,000—3,000 »	» 50 » »	167 »
3,000—6,000 »	» 100 » »	167 »

Արդիւնաբերական հիմնարկութիւնները վճարում են նախ տուրք այդ հիմնարկութիւնների հիմնական արժէքից (15 կոպ. ամէն մի 100 ռուբլուն), և բացի դրանից տոկոս եկամուտից: Եկամուտից վերցրած տոկոսը ունի պրօգրեսսիւ բնաւորութիւն.

Մինչև 30/0 արդիւնք տուող ձեռնարկները ազատ են տուրքից.	
3—4 » » » » վճարում են եկամ. 3 0/0	
4—6 » » » » » 4 —55 »	
6—8 » » » » » 5 —55 »	
8—10 » » » » » 575—6 »	

Տասը տոկոսից աւել արդիւնք բերող ձեռնարկութիւնները վճարում են տուրք 60/0 զուտ արդիւնքից և բացի դրանից 50/0 զուտ արդիւնքի այն մասից, որ աւել է, եթէ բնական համարել 100/0-ը:

Վերջապէս մեղմ պրօգրեսսիւ տուրքի բնաւորութիւն ունի և 1900 թ. յունիսի 10-ին հաստատուած տուրքի «կանոնադրութիւնը» **) պայմանագրերին վերաբերել:

Այսպիսով Եւրոպայի հետ միասին Ռուսաստանն էլ ընդունած է պրօգրեսսիւ տուրքի սկզբունքը:

Դժբախտաբար, շնորհիւ Ռուսաստանի ազգաբնակիւթեան նեղ տնտեսական վիճակին, վերը նշանակուած արդարացի տուրքերը կազմում են պետութեան եկամուտի շատ չնչին մասը: Այսպէս, 1900 թուականի պետութեան կազմած նախագծի հաշուով, պրօգրեսսիւ բնաւորութիւն ունեցող տուրքերը կազմում էին.

162 միլ. ռ. (090/0) արդիւնաբերական եկամուտից.
256 » » (15 ») մէկից միւսին տնայնող կալուածներից.
354 » » (2 ») պայմանագրերից և այլն.

Ընդամենը 772 միլ. ռ. (440/0):

Համեմատելով Ռուսաստանի եկամուտների աղբիւրները կուլտուրապէս աւելի բարձր Անգլիայի եկամուտների հետ, չի

*) Уставъ о гербовомъ сборѣ 10. VI 1900 г.

կարելի չը համաձայնել, որ մեր երկիրը հարկերի արդարացի բաժանման տեսակէտից դեռ եւ բաւականին յետ է մնայած։ Սակայն չը պէտք է մոռանալ և այն հանգամանքը, որ պրօգրեսսիւ տուրքերը Ռուսաստանում մտցրած են ամենավերջին տարիներս՝ ֆինանսների մինստր Վիտտէի և նրա օգնական Կոփալսկու օրերում։ Շատ հաւանական պիտի համարել, որ ժամանակի ընթացքում այդ տեսակ տուրքերի նշանակութիւնը աւելի և աւելի կը մեծանայ։ Այդ փոփոխութիւնը կ'ազդէ և Կովկասի հարկային ձևի փոփոխութեան վրայ՝ տանելով դէպի հարկերի աւելի արդարացի բաժանումը։ Դա արդէն ազդած էլ է, որովհետև պետական ընակարանների տուրքի հետ միասին 1901 թուից նոյն չափով վերջնելու է քաղաքներից տուրք և՛ տեղական կարիքների համար։

ԳԼ. VIII

„Հողային տուրքի“ դերը հարկերի աւելի արդարացի բաժանման վերաբերմամբ. — Սիտա, Գեչրու, Աշտարակ, Սաղեան, Շուլաէր գիւղերի օրինակները. — Հողային տուրքը սկիզբն է կարողութեան և պրօգրեսսիւ աւելի արդարացի տուրքերի. — Վերջի ձևի տուրքերը անհրաժեշտ են նաև մի քանի արդարացի „աղաթների“ վերանալու պատճառով. — Այդ սովորութիւնների բացակայութիւնը կարելի է միայն լրացնել համապատասխան օրէնքներ հրատարակելով. — Մինչև այդ, կարելի է օգտուել համայնքների լայն իրաւունքներից, բաժանել հարկերը համայնքի հայեցողութեամբ. — Մեր ինտելիգենցիայի դերը հարկային խնդրի բարեկարգման գործում։

Վերադառնալով հողային տուրքին, չի կարելի չընդունել որ դրա մտչնելը «միահարկի» փոխարէն անկասկած, կազմում է Կովկասի համար հարկային ձևի զարգացման սկիզբը։ Այն սխալները, որոնց վրայ մենք մատնանիշ արինք վերև, նոր հարկային ձևը մտցնելուց յետոյ զգալի կերպով կը վերացունեն՝ հող ռենդիտները բոլորովին կ'ազատունեն հարկից, քիչ հող ունեցողները հարկը կը թեթեւանայ, շատ ունեցողներինը կ'աւելացուի։ Վերը բերած օրինակներում Շամախի գաւառի հողից զուրկ Բայաթնազը, Նուսէին և Բասխալ գիւղերը բոլորովին կ'ազատունեն տուրքից։ Էջմիածնայ գաւառի՝ Կարգաբազարից երեք անգամ աւելի հող ունեցող Արմուժի գիւղի տուրքը կ'աւելանայ երեք անգամ։ Նոյնը կը լինի և հողով տարբերուող միւս գիւղերի մէջ։

Բայց այդ, անկասկած պիտի համարել որ «հողային տուրքի» սկզբունքը կը նպաստէ նրան, որ գիւղացիք հարկերը մի-

միանց մէջ բաժանելիս, ծխի կամ հոգու տեղ կը սկսեն ղեկավարուել ունեցած հողերի տարածութեամբ և եկամուտով:

Ղազարի գաւառի Միխայլովկա գիւղում 44 զես. վարելահող ունեցող հարուստ գիւղացին չի վճարի այլ ևս հաւասար (322 ոտըրի) աղքատ գիւղացու հետ, որ մի դեռեալուն միայն հող ունի, այլ 44 անգամ աւել և այլն...

Այդ տեսակ փոփոխութեան օրինակներ արդէն կան:

Նոր-Բայազէթի գաւառի Հայ-Ախտա գիւղում, ուր հարկերը վաղուց ի վեր վերցւում են հողից, իսկ վարելահողերն ու խոտահարքները բաժանուում են հոգու (նաֆարի) վրայ, «հողային տուրքի» մոյցնելը չունեցաւ առանձին նշանակութիւն: Ձը նայած արօտների մեծ նշանակութեան, մարդագլուխ վճարելիքը 67 կոպէկից (1900-ին) բարձրացաւ մինչև 73 կ.:

Նոյնն է և Էջմիածնի գաւառի գաշտային Գեչրլու գիւղում: 3700 ո. ծխահարկի տեղ 1901-ից գեչրլուցիք վճարելու են հողային տուրք» 6800 ո., չը հաշուած մօտ 1000 ո., որ կազմում է գիւղական («մարաֆի») ծախքերը: Կրկնապատկուած տուրքերի ծանրութիւնը գոնէ որոշ չափով թեթեւացնելու համար, գիւղը որոշել է այգիների տուրքը, համեմատած վարելահողերի հետ, կրկնապատկել, ազատելով տուրքից ճահճացած հողերը: Բայց որովհետև այգիների տարածութիւնը Գեչրլուում շատ չնչին է (մօտ 50 զես., 1000 դ. ջրարբի հողից), վերը բերուած որոշումը չէր կարող ունենալ առանձին նշանակութիւն տուրքի աւելի արդարացի կերպով բաժանման նըկատմամբ: Միջին թուով մի թանաֆ (40 լիտր=2000 ք. ս.) հողը Գեչրլուում 1901-ից վճարելու է տուրք 7 ո. 36 կ., իսկ մարդագլուխ 2 ո. 23 կ.: Աւելի նկատելի է հարկերի բաժանման մէջ մտած փոփոխութիւնը այգեգործութեամբ պարապող Աշտարակ գիւղում:

Մինչև 1900 թիւը 700 ծխից և 3400 հոգուց բաղկացած Աշտարակը վճարում էր մօտ 4500 ո. պետական տուրք և 3500 ո. գիւղական ծախքերի համար. ընդամենը մօտ 8000 ո.: Ամեն մի գիւղացու վճարելիքը որոշելու համար այդ ընդհանուր գումարը բաժանուում էր կէսի. կէսը գցւում էր այգիների վրայ, կէսը դէմի վարելահողերի, որ բաժանուած էին նաֆարի վրայ: Բայց որովհետև հոգու վրայ բաժանուած վարելահողերի եկամուտը համեմատած այգիների եկամուտի հետ շատ ցած էր (մօտ $\frac{1}{7}$ — $\frac{1}{10}$ -ը միայն), քնականաբար հարկերով աւելի քիչ էին ծանրաբեռնուում նրանք, ովքեր այգիներ չաւ ունեն, այսինքն հարուստները: 1901-ից պետական տուրքը բարձրացաւ մինչև 9100 ո., իսկ գիւղական ծախքերը մինչև 5000-ի: Գիւղը որո-

չում կայացրեց այդ բոլոր տուրքերը վճարել համեմատ ամեն մէկի ունեցած հողի զուտ արդիւնքի, ընդունելով վերջինիս բանալութիւնը այն, ինչ որ ընդունած էր գաւառական հարկաբաժան ատեանը՝ այգիներինը 122 ա., արհեստական անտառներինը 100 ա., դէմի վարելահողերինը 12 ա., ջրովի վարելահողերինը—23-ական ա. դեսեատինից:

Հաշուելով դրա համեմատ ամեն մէկի ունեցած հողերի եկամուտը, 100-ից գիւղը վերցնում է 86%⁰ պետական տուրքի համար և 49%⁰ գիւղական կարիքների, իսկ ընդամենը հողի զուտ արդիւնքի 13%⁰-ը Այդ հաշուով՝

հարստներից	1-ը	1901-ից	վճարելու է	180 ա.,	1900 թ.	70 ա. տեղ:	✓
միջակներից	»	»	»	22 »	»	16 »	✓
աղքատներից	»	»	»	10 »	»	8 »	✓

Շամախի գաւառի այգեգործութեամբ պարապող Սաղեան գիւղում մինչև 1901-ը բոլոր հարկերը բաժանւում էին ծխերի վրայ հաւասարապէս: 1900-ին, օրինակ, թէ հարուստը, թէ աղքատը և թէ միջակ ընտանիքը վճարում էին 18-ական ուղլի:

«Հողային» հարկը մտցնելուց յետոյ, ի նկատի առնելով զանազան կարգի հողերի եկամուտները, գիւղը որոշեց վերցնել տուրք՝ ամեն մի դեսեատին այգուց 17¹/₄ ա., վարելահողից 150 ա.:

Այդ հաշուով, հարուստներից մէկին տուրք ընկաւ	520 ա.
միջակներից	» » 247 »
աղքատներից	» » 15 »

Այսինքն, հարուստի վճարելիքը բարձրացաւ 3 անգամ, միջակինը—1¹/₃ անգամ, իսկ աղքատինը իջաւ, և այն էլ 12 անգամ:

Բօրչալուի գաւառի Շուլաւէր գիւղում բոլոր տուրքերը բաժանւում էին ընտրուած պատգամաւորների խղճի համեմատ: Պատգամաւորներն էլ, ի նկատի ունենալով տուրքերի անարդար և համարեա հաւասար բաժանումը մօտ անցնելու, աշխատում էին միայն կարելիին չափ մօտենալ կարողութեան սկզբունքին, բայց մինչև 1901-ը չառ քիչ առաջադիմութիւն էին արած այդ ուղղութեամբ: 1901-ից չը նայած որ պետական հարկը Շուլաւէրում զգալի չափով պակասել է (11 հազարից մինչև 7 հազ.), տուրքերը գցած են հողի վրայ, առանձին տուրքի են ենթարկուած արօտատեղերը, մի մասը միայն վճարելով «կարողութեան» համեմատ: Շնորհիւ այս փոփոխութիւնների, հարստութեան զանազան աստիճանի ընտանիքների վճարելիք տուրքերի ծանրութիւնը այդ գիւղում փոխուեց զգալի կերպով:

Սեփականատէր ընտան. մէկը 36 ա. տեղ, 1901-ից վճարելու է 24 ա.

Գիւղացի հարուստ	» 450 »	»	»	385 »
» միջակ	» 22 »	»	»	95 »
» աղքատ	» 6 »	»	»	15 »

Այսպիսով, սեփականատէր հարուստի տուրքը բարձրացած է 7 անգամ, հարուստ գիւղացուներ մնացած է նոյնը, միջակ գիւղացուներ իջած է $2\frac{1}{2}$ անգամ, իսկ աղքատները պակասած է 4 անգամ: Նոյն տեսակի փոփոխութիւններ դէպի լաւը նկատուում են և այլ գիւղերում:

Զը նայած այս ամենին, չը պէտք է կարծել, որ «հողային տուրք» մտցնելով, մտցնելում է հարկային ամենաարդարացի ձևը կարողութեան կամ եկամուտի սկզբունքի համեմատ: Ինչպէս յայտնի է, գիւղացու եկամուտը ստացւում է ոչ միայն հողից, այլ և անասնապահութիւնից, այգեգործութիւնից, բանջարանոցներից, վաճառականութիւնից եւ այլն: Աշխատանքի ամեն ձև, կարողութեան ամեն ճիւղ տալիս են եկամուտ՝ համեմատ այդ ճիւղում զբաղեցրած կապիտալի, համեմատ կարողութեան արժէքի չափի: Լինի 1,000 ուրբլին բանեցրած այգեգործութեան, գիւղատնտեսութեան, անասնապահութեան, վաճառականութեան, չերամապահութեան, թէ այլ այս կամ այն շրջանում ընդունած ճիւղի վրայ, նա կը բերէ միևնոյն (տեղին համապատասխան) 10, 15, 20⁰/₀-ը: Լինի 10,000 ուրբլի արժէքաւոր կարողութիւնը հողի, անասունների, տների, առձեռն զբոսայի մէջ, դա համարեա թէ միևնոյն է, որովհետև ներկայացնում է մի աղբիւր, որ բերում է (ալիւների կամ քողարկուած կերպով) մօտ 500—1,000 ա. զուտ եկամուտ:

Ես ենթադրում եմ, ի հարկէ, որ 1,000 ուրբլի բանեցնողը միատեսակ հմուտ է բոլոր յիշուած ճիւղերում և որ եկամուտի մէջ պիտի համարել հողերի գների տարէց տարի բարձրանալը, որ քողարկուած է լինում: Այլ կերպ չի էլ կարող լինել, հակառակ դէպքում մարդիկ կը թողնէին այս կամ այն քիչ արդիւնք բերող ճիւղը և իրանց կարողութիւնն ու աշխատանքը կը գործադրէին այլ աւելի եկամուտ բերող ճիւղի վրայ. սա օրէնք է անտեսական գիտութեան մէջ և յայտնի է ամենավերջին գիւղացուն: Այդ տեսակէտից 1901 թ. մտցնելիք տուրքը հողի վրայ, իբրև տուրք հարստութեան մի ճիւղի, համարելու է նեղ և միակողմանի: Դրա հետ կարելի է հաշուել միայն այն տեսակէտից, որ հարստութեան միւս ձևերի որոշելը դեռ ևս զրոյում է, և որ հողային տուրքը կազմում է սկիզբը ապագայում մտցնելիք կարողութեան և եկամուտի տուրքերի լայն մտքով: Սահմանափակ է հողային տուրքերի սկզբունքի ազդեցութեան

նշանակութիւնը և հարկերի աւելի արդարացի բաժանման նըկատմամբ համագիւղացիների մէջ:

Ինչպէս վերև տեսանք, տուրքերի բաժանումը կարողութեան բոլոր ճիւղերի համեմատ կատարւում է շատ և շատ քիչ տեղեկւում: Նոր հաստատուած հողային տուրքը նպաստում է, ինչպէս վերև տեսանք, տուրքի բաժանման՝ հողի համեմատ, այսինքն համեմատ գիւղացու կարողութեան և եկամուտի մէկ ճիւղի, բայց ոչ բոլորի: Եթէ հարկերը ամեն տեղ մոցնելու և բաժանելու լինեն նոր օրէնքի համեմատ, արդարութիւնը կը հաստատուի նոյն չափով, ինչ չափով որ նա գոյութիւն ունի ներկայումս հայ-վրացական հողագործական շրջանում, ուր տուրքերը համագիւղացիների մէջ վաղուց ի վեր բաժանւում են գլխաւորապէս հողի համեմատ:

Նոր-Բայազէթի գաւառի կուլալի գիւղում, օրինակ, ինչպէս վերև տեսանք, տուրքը համապատասխան է բաժանուող հողի: Միջակ դեպքերը վճարում է 174—180 ո. տուրք և դրա չնորհիւ՝

հարուստ	12 դես.	հող ունեցող ընտան.	ծանրաբ.	է 210 ո.	հարկով:
Միջակ	52 »	»	»	»	98 »
Աղքատ	42 »	»	»	»	75 »

Բայց կուլալի գիւղում կարողութիւն կամ եկամուտ բերող հարստութեան հողի հետ միասին կազմում են և անասունները, դրամը, տները: Զանազան կարգի ընտանիքների ամբողջ կարողութեան արժէքը (առանց հողի) ու ստացած եկամուտը այդ գիւղում չեն համապատասխանում հողին, այլ հաւասար են (ոուրլով):

Ընտան. կարգեր:	Կարողութ. ա.	Եկամուտ ա.	Ծախք ա.	Ջուտ արդիւնք (+) կամ ֆլուս (-) ա.
Հարուստ	2,948	1,353	1,231	+122
Միջակ	738	318	267	+ 51
Աղքատ	20	40	45	- 5

Այդ պատճառով էլ, համեմատելով ամեն մէկի վճարելիք տուրքը ամեն մի կարողութեան և եկամուտի տուրքի հետ, մենք տեսնում ենք որ վճարելիք տուրքի և կարողութեան ու եկամուտի մէջ չը կայ և ոչ մի ներդաշնակութիւն: Այսպէս, վերև բերած օրինակում տուրքը կազմում է.

Հարուստի կարողութեան	07 ⁰ / ₀ ,	իսկ եկամուտի	16 ⁰ / ₀
Միջակի	»	13 »	»
Աղքատի	»	37 ⁵ / ₁₀₀ »	»
Հոկտեմբեր, 1901.			14

Այսինքն՝ չը նայած տուրքի բաժանման հողի համեմատ, տուրքը շատ ու շատ ծանր է աղքատի համար, տանելի՝ միջակի և թեթև հարուստի համար: Նոյն եղբայրացութեան ենք գալիս մենք և Կովկասի այլ շրջանների բիւզջէները քննելիս:

Ունեւորների և չունեւորների մէջ հաւասարակշռութիւն մտցնելու համար՝ տուրքը վճարելու նկատմամբ, անհրաժեշտ է որ տուրքը բաժանուի համեմատ ամեն մէկի ամբողջ կարողութեան կամ ամբողջ եկամուտի՝ ինչ ճիւղերից էլ կազմուած լինի այդ եկամուտն ու հարստութիւնը:

Սակայն այդ էլ բաւական չէ:

Այն պատճառաբանութիւնները, որ առաջ բերին Եւրոպայում պրոգրեսիւ տուրքի սկզբունքը, գոյութիւն ունեն և մեր գիւղերում՝ զանազան կարգի ընտանիքների վերաբերմամբ վճարել տուրք, որոշ տոկոսի չափով (օրինակ 10⁰/₀), Կուլալի գիւղի աղքատին շատ ծանր է. նրա ամբողջ կարողութեան արժէքն է 20 ռ., տարեկան եկամուտը 40 ռ., իսկ ծախսը 45: Տարէց տարի նրա պարտքն աւելանում է 5 ռուբլով:

Տասը տոկոս եկամուտից տուրքը այդ գիւղացու համար (4 ռ.) հաւասար է նրա կարողութեան 25⁰/₀-ին: Վճարել նրան հինգ ռուբլի տուրք, կը նշանակէ զրկել նրան անհրաժեշտ չոր կտոր հացից, որ աւելանող տուրքը 5-ից բարձրանայ մինչև 9-ը: Այլ է նոյն չափով տուրքը միջակ և հարուստ գիւղացիների համար: Սրանց վճարելիք (10⁰/₀) տուրքը (318 և 1353 ռ.) հաւասար է իրանց կարողութեան 4⁰/₀-ի: Նա վերցւում է միմիայն զուտ արդիւնքից և չի կարող ոչ մի քայքայիչ ազդեցութիւն ունենալ գիւղացիների տնտեսութեան վրայ:

Այս օրինակը պարզում է, կարծեմ, որ համագիւղացիների մէջ անհրաժեշտ է տուրքերը բաժանել ամբողջ կարողութեան համեմատ, ի նկատի առնելով կարողութեան բոլոր ճիւղերը՝ և՛ տունը, և՛ դրամը, և՛ անասունները, իսկ աղքատ չունեւորին բոլորովին ազատելու է տուրքից: Վերջինս անում է նոյն իսկ պետութիւնը՝ քաղաքներում ազատելով չքաւորներին ընակարանավարձի տուրքից և անձեռնմխելի համարելով ապրուստի անհրաժեշտ պիտոյքները: Այսպիսով քաղաքացիական գործերի կանոնադրութեան 973 յօդուածի հիման վրայ ոչ մի դէպքում չեն կարող պարտքի համար ծախուել՝ 1) ամենօրեայ հագուստը, տարուայ եղանակի համեմատ, 2) սպիտակեղէնները և տան անհրաժեշտ կահ-կարասիքը, 3) մահճակալներն ու անկողինները, 4) մի ամսուայ ապրելու պաշարն ու փայտը, սրբերի պատկերները (ոչ չքեղ), 5) ընտանիքին վերաբերեալ թղթերը, 7,8) ծառայողների պաշտօնական հագուստը և դրամը, 9) այն

շարժական իրերը, որ կազմում են անշարժի մասը, 10) գիւղացիների շարժական իրերի այն մասը, որ անհրաժեշտ է գիւղացու պարագայումների համար: Եթէ աղքատներին տուրքերից ազատելու սկզբունքով ղեկավարուում է ինքը պետութիւնը, հասկանալի է որ նոյն սկզբունքները աւելի պարտաւորեցուցիչ պիտի լինեն գիւղի համայնքի համար, որովհետև վերջինս աւելի սերտ կապով է կապուած իր անդամների հետ, քան թէ պետութիւնը իր հպատակներին:

Գիւղերի հարստութեան ամենամեծ աղբիւրներից մէկը — հողը՝ ընդհանուր սեփականութիւն է, երբ մէկը շատ է օգտուում հողից, միւսը տուժում է և ընդհակառակը: Ընդհանուր են գիւղում և՛ աղբիւրները, և՛ ճանապարհները, և՛ լուսաւորութիւնը, և՛ հովիւները: Չունենոր ընտանիքում աղքատութիւնից առաջ եկած հիւանդութիւնները ոչ միայն վնասում են աղքատին, այլ և հարկան հարուստին, աղքատի ուժասպառ անասունների հիւանդանալը ժանտախտով վարակում է և ունևորների անասուններին: Տուրքերի կանոնաւոր և ժամանակին վճարելը պետութեան առաջ ապահովում է ամբողջ գիւղը, չունևորի տեղ վճարում է ունևորը, որի շահը ակներև պահանջում է, որպէս զի գիւղը ազատ լինի տուրք վճարելու անընդունակ չքաւորներից: Իսկ չունևորներից ազատ լինելու համար անհրաժեշտ պայման է որ գիւղի այդ խեղճ դասակարգը բոլորովին ազատ լինի պետական հարկերից ու գիւղական ծախսերից:

Այս սկզբունքներով ղեկավարուելը ունի վերջապէս և մի այլ հիմք:

Ինչպէս յայտնի է, հին նահապետական կարգերը իրանց յատուկ խոշոր թերութիւնների հետ ունէին և որոշ զրական կողմեր: Այդ զրական կողմերից ամենագլխաւորը կայանում էր նրանում, որ նատուրալ (նահապետական) տնտեսութեամբ ապրող գիւղերում թոյլ էր առևտուրը, ուստի չէր կարող լինել և չը կար ներկայիս անհաւասարութիւնը ու՛ մրցման ճիգը: Անհատական եռական ձգտումների առաջ սահմաններ էին կառուցանում աղաթներն ու սովորութիւնները: Աղաթը կամ չը գրուած օրէնքը պահանջում էր որ տուրքերը վճարուեն կարողութեան համեմատ: Աղաթը «համիրա-չարէքի» սկզբունքով պահանջում էր որ զանազան պատահարների ժամանակ (ժանտախտ, կարկուտ, հրդեհ) վնասուողներին օգնութիւն հասցնէին չը վնասուածները իրանց կարողութեան չափով: Հարսանիքի, թաղման հանդէսները սահմանափակուած էին այն տեսակ սովորութիւններով, որ հարսանիքի և թաղման ծախքերը կատարելու հա-

մար գալիս էին օգնութեան իրանց կարողութեան չափով համազգիւղացիք և ազգականները:

Աղաթը պահանջում էր որ հիւրերից և ճանապարհորդներից ոչինչ չաճնուի, որ վերջիններս իջնեն և հիւրասիրուեն ունևորների մօտ... Մի խօսքով, առաջ սովորութիւնները այնտեսակ՝ բնաւորութիւն ունէին, որ ապահովում էին գիւղացուն զանազան պատահարներից, միջոց էին տալիս թոյլին ոտքի կանգնելու, որպէսզի ուժեղանալով նա կարողանայ իր կողմից օգնել մի ուրիշ թուլացածի: Ստեղծուած էր մի այն տեսակ զրութիւն, երբ անհաւասարութիւնը անկարող էր ընդունել չօչափելի ծաւալ:

Վերջապէս այդ «բախտից» կամ ընդունակութիւնից փոքր չափով առաջ եկած անհաւասարութիւնը սահմանափակելու համար, կարծես, աղաթը պահանջում էր որ ծերացած հարուստը՝ «հոգին փրկելու համար», դիցած հարստութիւնը գործադրէր հասարակական կարիքների համար՝ չինէր աղբիւր, կառուցանէր կամուրջ, եկեղեցի:

Այսպիսով նահապետական կեանքը, շնորհիւ իր աղաթների ու սովորութիւնների բացի գիւղացիներին ապահովելուց զանազան պատահարներից, գցում էր ունևորների և մասնաւոր հարուստների վրայ նաև հասարակական կարիքներից չատերի կատարելը: Հասարակական պայմանների փոփոխութեան հետ միասին սկսուեցին փոխուել և այդ գեղեցիկ սովորութիւնները: Առևտրական չրջանը, աշխատանքի բաժանումը, ծայրայեղ անհատական սեփականութեան գաղափարը և հարկային նոր ձևերը, առաջ մղեցին «ես»-ի և մրցման սկզբունքները և հպատակեցրին նրան ամեն ինչ: Ունևորների օգնութիւնը չունևորին՝ պատահարների ժամանակ համարւում է բացառութիւն, հարսանիքները և թաղման ծէսերը Քրանդում են շատերի տները, պաշտօնեաների և մասնաւոր մարդկանց հիւրասիրութիւնը կատարւում է համայնքների հաշուով, «հոգի» փրկելու գաղափարի տեղ առաջ է եկել տոկոսով փող տալը զրացուն, իսկ աղբիւրների ու եկեղեցիների տեղ կառուցւում են գործարաններ, բանկեր, Հին աղաթների կամ բերանացի օրէնքների կործանումը ունևորների ուժեղանալու վերաբերմամբ հանդիսացաւ մի խոշոր նպաստաւոր պայման, իսկ չունևորների համար կորուստաբեր ուղի: Օգնել ներկայումս՝ պահպանել հին սովորութիւնների յիշուած արգարացի կողմերը այնտեղ, ուր նրանք դեռ ևս գոյութիւն ունեն—անկասկած լաւ է, բայց մեծ յոյսեր չեն դրա վրայ չի կարելի: Աւելի ևս դժուար է վերականգնել գեղեցիկ նահապետական աղաթները այն չրջաններում, ուր

նրանք ոչնչացած են նոր կեանքի ուժեղ հոսանքի շնորհիւ, Հին ազաթները դրական կողմերի փոխարինելու միակ միջոցն է այդ չը դրուած օրէնքների, ազաթների, համապատասխան հաստատել դրաւոր, պարտաւորեցուցիչ օրէնքներ, Նոր օրէնքների իմաստը պիտի կայանայ նրա մէջ, որ տուրքերը վերցնեն ոչ միայն հողից կամ հողից ստացած եկամուտից, այլ կարողութիւնից առհասարակ և եկամուտի բոլոր աղբիւրներից: Հարկային ձեռն ապագայ ցանկալի փոփոխութիւնը կայանալու է նրանում, որ չքաւորները բոլորովին ազատուեն հարկերից, իսկ մնացածները վճարեն համաձայն պրօգրեսսիւ տուրքի սկզբունքի: Վերջապէս մեր բոլոր գիւղերը վաղուց ի վեր ծարաւ են զգում մի այն տեսակ տեղական դրամարկղի, որ զանազան պատահարների ժամանակ կարողանար օգնութեան հասնել չունորներին:

Բայց այս ամենը հեշտ է աւելի ասել, քան իրագործել, ընականաբար կը մտածէ ընթերցողը, Նոր օրէնքներ հաստատելը պահանջում է ժամանակ, դա վերջապէս մեր ձեռքին չէ: Իսկ ինչ անել մեր գիւղերը մինչև այդ օրէնքի հաստատելը. ինչո՞վ կարող ենք օգտակար լինել մենք, որ ապրում ենք ժողովրդի մէջ և տեսնում գիւղերում գոյութիւն ունեցող հազար ու մի անարգարութիւնները հարկերի բաժանման վերաբերմամբ: Բարեբախտաբար կայ ճանապարհ և մեր, հասարակ մահկանացուներիս, գործունէութեան համար:

Հողային տուրքին վերաբերեալ կանոնադրութեան § 24-ի իմաստով, այդ հարկերի ժողովելը, պահելը, բաժանելը համագիւղացիների մէջ կատարւում է համաձայն 164, 168, 171, 172, 175, 187 և 188—191 §§-ի ընդհանուր կանոնների (Особо. прил. I къ т. 18. Свод. Зако. прл. 1876 г. и под. 1890 г.): Իսկ այդ յօդուածների իմաստը կայանում է նրանում, որ ամեն գիւղական հասարակութիւն իր ամբողջ կազմով պատասխանատու է պետական, տեղական և գիւղական տուրքերի կանոնաւոր վճարելու և վայելու է համարեա լիակատար իրաւունքներ տուրքերը բաժանելու մէջ՝ վերաբերմամբ համագիւղացիներին:

Ինչ ձև որ կ'ընդունէ գիւղի մեծամասնութիւնը հարկերի բաժանման, ժողովելու, պահելու վերաբերմամբ, այն էլ պարտաւորեցուցիչ է բոլորի համար և ունի օրէնքի ոյժ: Այսպիսով շնորհիւ օրէնքի յիշուած կէտերի, բացւում է լայն ասպարէզ բարեկարգել գիւղերում գոյութիւն ունեցող հարկային ձևերը իրանց գիւղացիների միջոցով:

Ժիշտ է, բարեփոխութեան այս ուղին աւելի ևս կը բորբոքէ այն մեծ մասամբ թայֆայական կոիւնները, որ գոյութիւն

ուսնն գիւղերում հէնց հիմա. ձիշտ է, գիւղերի ամենաազդեցիկ մասը՝ հարուստները, որոնց ձեռնտու չէ հարկերի բարեկարգելը, կը գիմեն ամեն ստոր միջոցի՝ դրան խանգարելու համար. ձիշտ է, վերջապէս, որ ժամանակի ոգին աւելի նպաստաւոր է անհատականութեան ու անհաւասարութեան, իսկ ժամանակի ոգուն գիմադրելը դժուար է, համարեա անկարելի. բայց անուրանալի է և այն, որ այդ խնդիրների լուծման վերաբերութեամբ մեծ նշանակութիւն ունի ժողովրդի գիտակցութիւնը, արդարութեան գաղափարի ըմբռնումն և օրէնքի պաշտպանութիւնը, եթէ հասարակական հոսանքի առաջ կանգնելով չի կարելի նրա ուղին փոխել, կարելի է չեղել այդ հոսանքը դէպի աջ կամ ձախ. Դրա համար հարկաւոր է վարուել այնպէս, ինչպէս այդ անում է խելացի ջրպետը, որ գետի հոսանքը փոխելու համար պատ չի կանգնեցնում ջրի առաջ, այլ թեքում է հոսանքը վերը կանգնեցրած փոքրիկ-փոքրիկ պատնէշներով: Վերջապէս «ժամանակի ոգին» անշարժ չէ և ներկայիս մասին մենք ունենք մի քիչ թերի գաղափար:

Վերը բերուած էին օրինակներ, թէ ինչպէս նահապետական կարողութեան սկզբունքից հարկային ձևը մի կողմից անցնում է դէպի ընտանիքի սկզբունքը, բայց որ և շատ տեղերում պահպանուում է և զարգանում: Վերջի տեսակ գիւղերը սրանք են՝ Խըրթըզը, Վարդաշէնը, Մեղրին, ուր բազմակողմանի, զարգացած ու ինտենսիւ է գիւղական տնտեսութիւնը, ուր համեմատաբար ուժեղ է ժողովրդի գիտակցութիւնը:

Ինձ յայտնի են օրինակներ, երբ ամենախուլ գիւղերում հարկերի և հողերի բաժանման ժամանակ աղքատ դասակարգի պաշտպան ու պարագլուխ են հանդիսացել հարուստ «համկայ» գիւղացիները: Դրանք այն չքրիստոնեայ մարդիկն են, որոնք կամ դեռ չեն մոռացել հին աղաթները, կամ որոնց խիղճը մեռած չէ, որոնց սրտում կայ կենդանի Աստուած: Բացի այդ, չէ որ քանի գնում, կեանքը աւելի բարդւում է, հողագործութիւնը ստանում է աւելի ինտենսիւ ընաւորութիւն, որի հետ միասին հարկերի բաժանման վերաբերմամբ հաւանական է սպասել և աւելի բարդ ու արդարացի ձևերի առաջ գալը: Եթէ մեր ինտելիգենցիան—խօսքս հասարակական շահերի մասին մտածող ու ցաւողների մասին է և ոչ դեպլոմատոր «կրթուած» կարիերիստների—եթէ մեր իսկական ինտելիգենցիան պաշտպան հանդիսանայ չուննոր մեծամասնութեան, եթէ մենք մտնենք գիւղերում գոյութիւն ունեցող հարկային կոիւնների մէջ՝ մտցնելով գիտակցութիւն հարկերի արդարացի բաժանման մասին համագիւղացիների մէջ, գաղտնի քուէարկութեան և այլ օրինական միջո-

ցով, կը հասնենք նրան՝ որ յաղթութիւնը անպայման արդարութեան կողմը կը լինի: Ազատելով «աղքատ», «չուննոր», «չարեքաւոր», կով լծող, հողից զուրկ գիւղացիներին պետական և գիւղական հարկերից, մենք միջոց կը տանք դրանց ոտքի կանգնելու: Օգնութեան գալով համայնական ընդհանուր միջոցներից, պատահարներից վնասուածներին, մենք կը սահմանափակենք վաշխառուների գործունէութիւնը, կ'իջեցնենք տոկոսը: Բաժանելով հարկերը եկամուտի բոլոր ճիւղերի, — և՛ հողերի, և՛ շինութիւնների արժէքի, և՛ անասունների, և՛ առձեռն դրամի համեմատ, մենք որոշ չափով կը սահմանափակենք ներկայ ուղղութեան կորստաբեր հետեւանքները: Այսպիսով մենք սահման կը դնենք ներկայ կացութեան վատ կողմերին, որ անհաւասարութեան հետ միասին ուժեղացնում է գիւղերի պրօլետարիատը, բորբոքում է դասակարգային կռիւը, նպաստում է անբարոյականութեան և յանցանքների աւելանալուն:

Հարկաւ այս ամենը հեշտ չէ:

Այդ տեսակ գործունէութիւնը կը պահանջէ մեր ինտելիգենցիայից եռանդ, ժամանակ, պատճառ կը լինի շատ անախորժութիւնների: Բայց կայ արդեօք մի կենդանի և կարևոր գործ, որ չը պահանջէ այդ կարուստները. կայ արդեօք այլ ճանապարհ մեր գիւղերի մէջ հասունացած վէրքերը բուժելու համար:

Ինձ թւում է թէ ոչ:

Մեր գիւղերում գոյութիւն ունեցող հարկային ձևի բարեկարգութիւնը շատ աւելի մեծ և կարևոր է ժողովրդի համար, քան մեր գրականութիւնը զբաղեցնող այլևայլ հարցեր, որոնք հետաքրքիր են միմիայն քաղաքացիների և գրագէտների շատ նեղ շրջանի համար: Հարկերի աւելի արդարացի բաժանման խնդիրը համագիւղացիների մէջ կազմում է այն անհրաժեշտ և հասունացած խնդիրներից մէկը, որ իր մեծ տնտեսական և բարոյական նշանակութեամբ համարուելու է օրուայ հարց: Միայն այդ տեսակ լայն և գիւղերի համար կենսական նշանակութիւն ունեցող հարցերով պարագայը կը պահէ մեզ ոչ միայն տեսականապէս, այլ և գործնական կերպով, իսկական գաղափարական հարցերի շուրջը, և կը նպաստէ այն բանին, որ անձնական թափալուծիւններից մենք կ'անցնենք լուրջ գաղափարական կուսակցութիւնների: